

Over Multatuli

2022

Multatuli's moed en standvastigheid zijn een inspiratie. Hij schreef op wat hij vond, zonder concessies. Dat probeer ik ook te doen.

Over Multatuli 2022

Over Multatuli 2022

Verloren
Hilversum
2022

Redactie

Elsbeth Ety, Dik van der Meulen, Arie Vestering

Redactieraad

Jacqueline Bel, Jelle Brumsen, Jurjen Pen, Liesje Schreuders, Janna Toepoel

Redactieadres

Multatuli Huis, Korsjespoortsteeg 20, 1015 AR Amsterdam
overmultatuli@multatuli-museum.nl

Abonnementenadministratie

Uitgeverij Verloren, Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum

Jaarabonnement

€20,-

Op het omslag

Tekening uit: *Multatuli. Saïdjah en Adinda*.

In beeld gebracht door Dick Matena (Amsterdam 2021).

ISBN

9789464550306

© 2022 Multatuli Huis

Uitgeverij Verloren

Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum

www.verloren.nl

Omslagontwerp en opmaak

Rombus/Patricia Harsevoort, Hilversum

Druk

Wilco, Amersfoort

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoud

Vooraf	7
‘We horen daar niet.’ Trauma’s van KNIL-militairen over oorlogsmisdaden op Atjeh <i>Otto de Kat</i>	9
Klokkenluiders en doofpotten Welke rol spelen Multatuli en Fasseur in het kolonialisme-debat? <i>Jurjen Pen</i>	18
Het citaat Multatuli als inspiratiebron: ‘Ik weet niet waar ik sterven zal’ <i>Dick Matena</i>	27
‘O Adinda, mijne heerlijke Adinda.’ De verwantschap van Nescio met Multatuli <i>Dik van der Meulen</i>	32
Inspiratie, identificatie, reïncarnatie Hoe Hugo Brandt Corstius Multatuli werd <i>Elsbeth ETTY</i>	40
Multatuli’s moed en standvastigheid zijn een inspiratie Lale Gül over haar bestseller <i>Ik ga leven</i> <i>Janna Toepoel</i>	67
Column Zelfliefde en Minnebrieven <i>Gustaaf Peek</i>	73
De zinsbouw in Max Havelaar Scriptie Fred Batten aan vergetelheid ontrukkt <i>Annelies Dirkse</i>	77

Cruciale vragen blijven onbeantwoord

Recensie van *Vuur, vuur! Over het leven van Oost-Indisch ambtenaar Edouard Carolus* Liesje Schreuders 79

Recent verschenen

Jelle Brumsen 84

Personalia

86

Vooraf

Het in 1978 opgerichte *Over Multatuli* heette van 2014 tot en met 2021 *Jaarboek Multatuli*, een titel die bij menigeen associaties oproept met een jaarverslag van een handelsfirma. De nieuwe redactie en redactieraad hebben de oude naam in ere hersteld om recht te doen aan de inhoud van dit voor een breed publiek bedoelde jaarlijks verschijnende tijdschrift.

Over Multatuli richt zich op iedereen die om welke reden dan ook – literair, historisch, politiek of anderszins – geïnteresseerd is in Multatuli's leven en werk en de betekenis daarvan voor het denken over kolonialisme, diversiteit, racisme, discriminatie, feminisme, religiekritiek en de talrijke andere nog altijd actuele thema's waarover hij schreef.

Dit eerste nummer van het herrezen *Over Multatuli* opent met een bloedstollend verslag van Otto de Kats onderzoek voor zijn recente roman *Het uur van de olifant* over de Nederlandse oorlogsmisdaden op Atjeh. Oorlogsmisdaden die 'officieel' nog altijd niet als zodanig worden aangemerkt, zoals blijkt uit het artikel 'Klokkenluiders en doofpotten'. Jurjen Pen beschrijft daarin de voorgeschiedenis van het begin dit jaar gepresenteerde onderzoek *Onafhankelijkheid, dekolonisatie, geweld en oorlog in Indonesië, 1945-1950*.

Multatuli kwalificeerde het stelselmatig platbranden van kampongs en het uitmoorden van de bewoners door de Nederlandse krijgsmacht al ruim anderhalve eeuw geleden als oorlogsmisdaad in 'Saïdjah en Adinda'. Het is dit verhaal uit *Max Havelaar* dat tekenaar Dick Matena inspireerde tot zijn 'graphic novel' *Saïdjah en Adinda*. Een prent daaruit siert het omslag van *Over Multatuli* en in de rubriek 'Het citaat' beschrijft Matena op zijn eigen karakteristieke wijze hoe hij al jong geraakt werd door het gedicht 'Ik weet niet waar ik sterven zal'.

Verder in dit nummer aandacht voor drie schrijvers die beïnvloed zijn door Multatuli. Dik van der Meulen belicht de fascinatie voor Multatuli van de jonge Frits Grönloh, de latere schrijver Nescio, die zijn geliefde 'Adinda' noemde. Elsbeth Etty dook in het privéarchief van columnist Hugo Brandt Corstius alias Piet Grijs. Ze ontdekte dat diens Multatuli-biografie ongeschreven bleef omdat hij zich te veel identificeerde met zijn geniale voorbeeld.

Janna Toepoel interviewde leeftijdsgenoot Lale Gül over haar door *Max Havelaar* en de *Ideeën* geïnspireerde bestseller *Ik ga leven*. 'Multatuli's moed en standvastigheid

zijn een inspiratie. Hij schreef op wat hij vond, zonder concessies. Dat probeer ik ook te doen.’

De column van Gustaaf Peek gaat over het gebrek aan zelfspot in Multatuli’s *Minnebrieven*, een gebrek waaraan volgens hem ook een aantal hedendaagse schrijvers (en recensenten) lijden. Liesje Schreuders recenseert Tom Phijffers boek *Vuur, vuur!*, een *cold case* uit *Max Havelaar*, Annelies Dirkse bericht over een aan de vergetelheid ontrukte doctoraal scriptie van Fred Batten over de zinsbouw in *Max Havelaar* en Jelle Brumsen stelde een overzicht samen van recente aan Multatuli gerelateerde publicaties.

De redactie

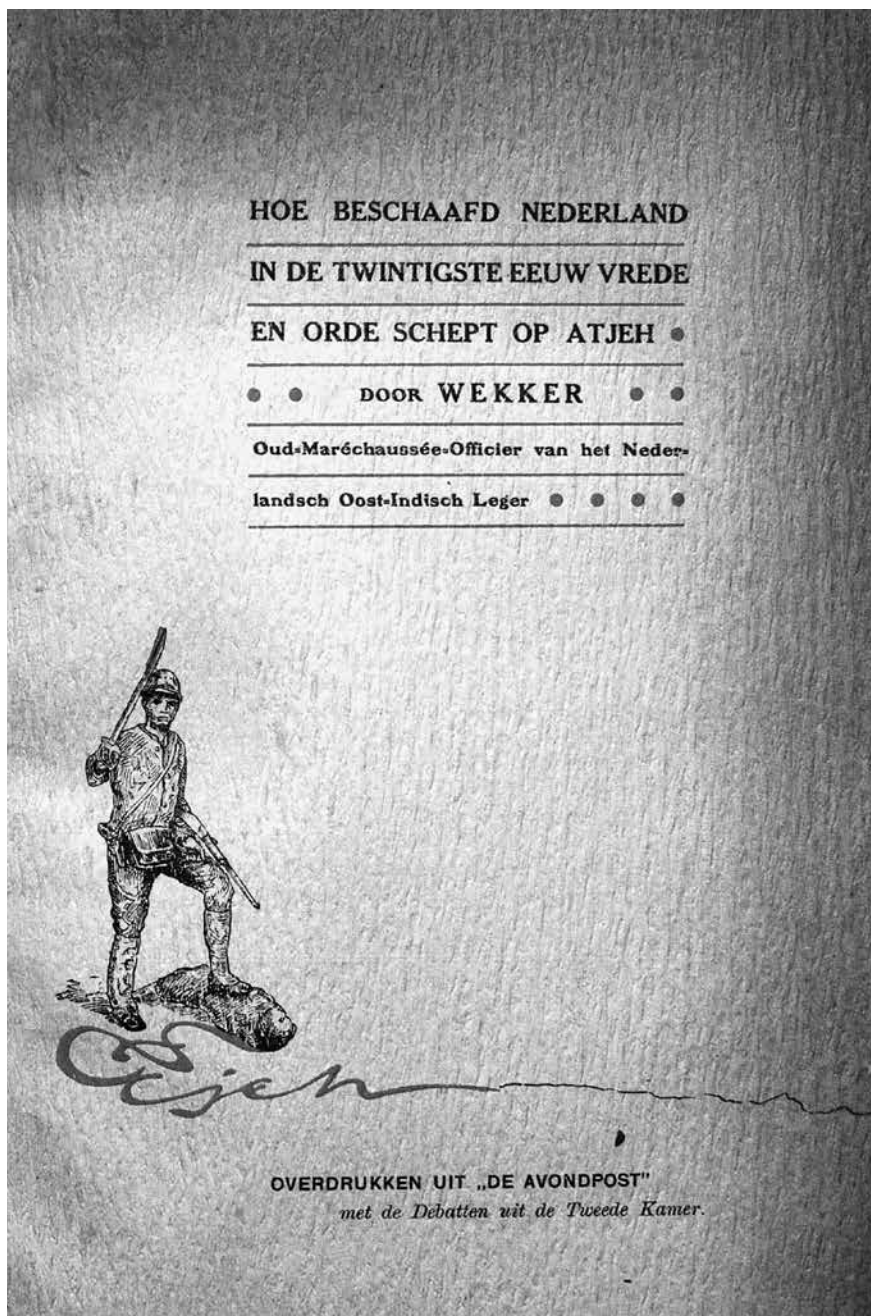
Otto de Kat

‘We horen daar niet’

Trauma's van KNIL-militairen over oorlogsmisdaden op Atjeh

Onder zijn schrijversnaam Otto de Kat publiceerde Geurt Gaarlandt onlangs de roman Het uur van de olifant, over de trauma's van twee KNIL-militairen die betrokken waren bij de Nederlandse oorlogsmisdaden op Atjeh. De een was een multatuliaanse klokkenluider, de ander Gaarlandts grootvader. Net als Multatuli in zijn Max Havelaar maakte De Kat een gefictionaliseerde reconstructie van een waargebeurde geschiedenis. Hieronder het verslag van zijn spectaculaire speurtocht.

Op 12 oktober 1907 viel bij veel mensen in Den Haag en omstreken *De Avondpost* in de bus.¹ De krant kondigde een reeks artikelen aan van een zekere Wekker. Wekker? Het bleek het pseudoniem van een oud-marechaussee-officier van het Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger. In zeventien ontluisterende stukken ranselde de schrijver het Nederlandse Atjeh-beleid. Het KNIL en zijn commandanten waren een bloed-dorstige en niets en niemand ontziende vechtmachine. Moord, verkrachting, afpersing, plundering, marteling, verwoesting, brandstichting – het waren de woorden op bijna iedere bladzijde van deze ongekende aanklacht. Atjeh was een verwoest rijk, een dan al meer dan dertig jaar door oorlog geteisterd, verloren land. Met *De Avondpost* van die dag begon Wekker aan zijn opzienbarende serie beschuldigingen die Nederland in beroering en vooral in diskrediet bracht. Al eerder had zich in het parlement een aantal Kamerleden geroerd, majoor Lodewijk Thomson in de eerste plaats, Henri van Kol, Victor de Stuers, maar het waren de onthullingen over de terreur van het KNIL door Wekker die het parlement pas werkelijk woedend maakten.² Zijn laatste aflevering besloot hij met de voor veel lezers schokkende en vlijmscherpe woorden: ‘Nederlanders, jullie dulden dat daarginds een heel volk vermoord wordt. Het zal nog dertig maal dertig jaar duren voordat de oorlog in Atjeh voorbij is en hij zal eindigen met de doodsrachel van de laatste Atjeher.’

HOE BESCHAAFD NEDERLAND
IN DE TWINTIGSTE EEUW VREDE
EN ORDE SCHEPT OP ATJEH ●

● ● DOOR WEKKER ● ●

Oud-Maréchaussée-Officier van het Neder-
landsch Oost-Indisch Leger ● ● ● ●

Atjeh

OVERDRUKKEN UIT „DE AVONDPOST”

met de Debatten uit de Tweede Kamer.

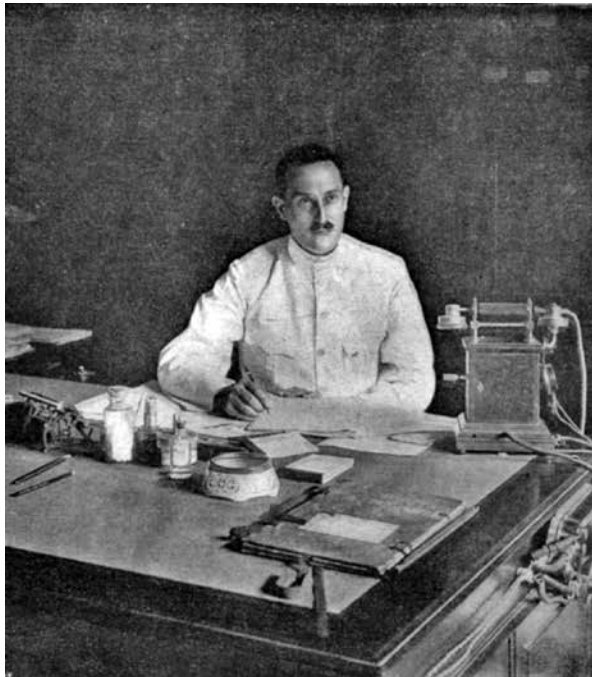
Omslag Wekker, *Hoe beschaafd Nederland in de twintigste eeuw vrede en orde scheidt op Atjeh*. Overdruken uit *De Avondpost*. Met de *Debatten uit de Tweede Kamer* (Den Haag 1907). Collectie IISG.

Volksuitroeiing

Wekker? De gissingen wie achter die naam schuilging gaven geen eenduidig beeld. Men 'verdacht' majoor Thomson ervan de schrijver te zijn, Henri van Kol werd ook genoemd, toen de *usual suspects*. Pas meer dan een halve eeuw later concludeerde Paul van 't Veer dat het de oud-officier W.A. van Oorschot was geweest.³ De eerste luitenant Van Oorschot die in 1907 ontslag had genomen en vervolgens carrière maakte bij de Javaanse Spoorwegen.

Er zijn een paar foto's van hem bewaard. Een is van 1918. Hij zit achter een enorm bureau met een al even enorm telefoontoestel naast zich, pen in de hand; een man die even opkijkt van zijn werk, langwerpige gezicht, kleine snor, hoog voorhoofd, grote oren, weinig haar. Hij kijkt iets onderzoekend, licht verbaasd, licht geamuseerd. 'Onlangs benoemd tot Chef van den treindienst op Java', luidt het onderschrift.

De foto is elf jaar na zijn *cri du coeur* in *De Avondpost* genomen. Een hartenkreet, een ijzingwekkend pamflet, waarin een verre echo viel te beluisteren van die andere man, die geschreven had dat 'wanneer Nederlanders in een kampong waren geweest, die kampong dus in brand stond'. Dus, uitroepeten. Zou Wekker, alias Wilhelmus Arnoldus van Oorschot gedacht hebben wat Multatuli ooit vlak voor de publicatie van de *Max Havelaar* aan Tine schreef: 'Het zal als een donderslag in het land vallen.?'

W.A. van Oorschot alias Wekker als treinbeambte op Java, *De Prins*, 18 mei 1918. Collectie Geurt Gaarlandt.

Even leek het daar wel op. Wekkers artikelen waren munitie in de handen van het parlement. De minister van Koloniën, de liberaal Dirk Fock, werd dagenlang onder vuur genomen. Generaal Frits van Daalen, de man die verantwoordelijk werd gehouden voor het wanbeleid – de ‘makelaar in mensenvlees’ – moest aangepakt, Jo van Heutsz, de gouverneur-generaal van Nederlandsch-Indië kwam eveneens onder druk te staan. Thomson noemde wat er op Atjeh gebeurde ‘volksuitroeiing onder de Nederlandse driekleur’.

Mocht het baten? Niet echt. Fock zei aan het eind van de debatten dat ‘hij niet van plan was te bukken voor schrijvers als Wekker cum suis’. Sic. De minister verzor een list, en stuurde Van Heutsz naar Atjeh om Van Daalen ter verantwoording te roepen. Het gevolg was dat Van Daalen aftrad als gouverneur van Atjeh, om enkele jaren later commandant van het hele KNIL te worden.

Doofpot

Van W.A. van Oorschot is nooit meer iets vernomen, Wekker verdween, zijn multatuliaanse aanval op de Nederlandse regering liep ten slotte uit in de oorverdovende stilte die doofpot heet. Totdat hij opdook in mijn onlangs verschenen roman *Het uur van de olifant*. De roman speelt in 1909, met Texel als locatie, waar een van de hoofdpersonen, Maxim van Oldenborgh, burgemeester is. Deze Maxim is een oud-KNIL-officier en als 26-jarige luitenant zwaar gewond uit Atjeh teruggekeerd. Het is mijn grootvader Egbertus Gerardus Gaarlandt (1880-1938) die model staat voor Maxim.

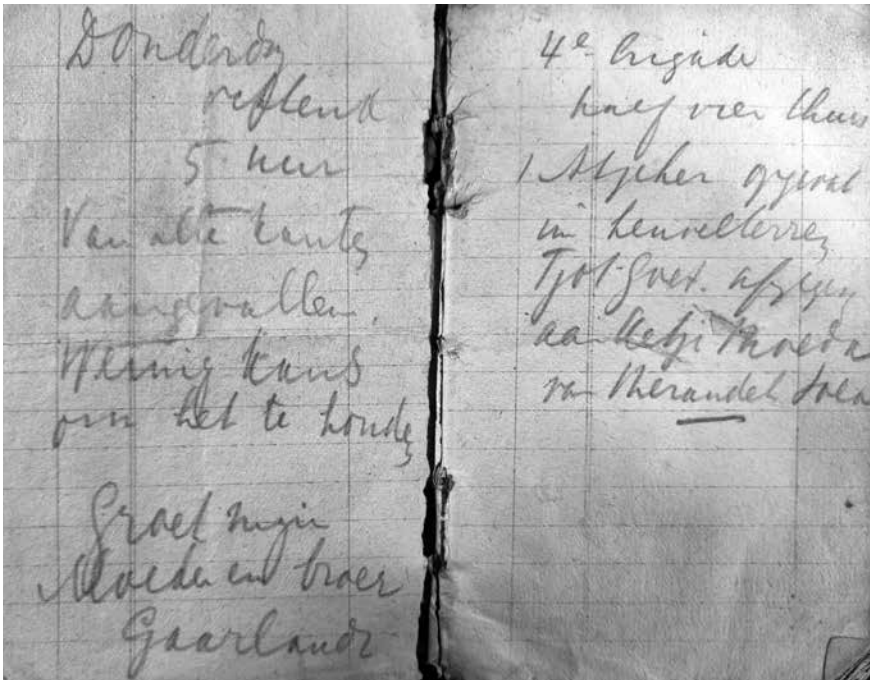
Al heel lang wilde ik me een keer gaan verdiepen in zijn jaren op Atjeh, zijn militaire geschiedenis, zijn verwonding waardoor hij ontslag nam uit het leger. Ik ben gelukkig in het bezit van zijn dagboeken, brieven, losse verhalen die hij ooit in de *Nieuwe Rotterdamse Courant* heeft gepubliceerd. En ook heb ik een heel dun, zwart gelakt boekje, met daarin dwars over twee bladzijden in potlood geschreven:

Na klewang aanval van Dinsdag (2 dooden, 8 gewonden) door gebrek aan dragers hier halt moeten houden. Zond berichten naar Djeuram.

Donderdagochtend 5 uur van alle kanten aangevallen. Weinig kans het te houden. Groet mijn Moeder en broer Gaarlandt.

Op de volgende bladzijde: ‘4^e brigade half vier thuis.’ De grootste ellende doorstaan, doden en gewonden, angst, levensgevaar, en dan doodleuk de notitie: 4^e brigade half vier thuis. Wie schreef zoiets, waar haalde hij die onverstaanbaarheid vandaan. Of was het schijn, stoerdoenerij, *stiff upper lip*-gedrag?

Ik bewaar een oude NRC met op de voorpagina een korte reportage over de ‘2de Luitenant E.G. Gaarlandt’, die op Atjeh in een hinderlaag is gelokt en door zijn oog geschoten. Maar om er een roman op te enten, om die tijd terug te halen, moest ik natuurlijk flinke research doen, de Atjehoorlog bestuderen, proberen te begrijpen

Het notitieboekje van E.G. Gaarlandt met de aantekeningen. Collectie Geurt Gaarlandt.

welke krachten en tegenkrachten daar speelden, om te weten te komen misschien wat die grootvader zo ongeveer was tegengekomen, welke schuld hij mogelijkwerwijs op zich had geladen, wat hij ervaren moest hebben.

Echo van Multatuli

Al snel stuitte ik op Paul van 't Veers *De Atjeh-oorlog*, verschenen in 1969. Op bladzijde 285 schrijft hij over een voor mij op dat moment nog onbekende Wekker en diens *Avondpost*-artikelen, en wie er achter dat pseudoniem zat. Hij wijdt er niet veel woorden aan, maar Wekker trof mij direct als een intrigerende figuur, een multatuliaan *après la lettre*. W.A. van Oorschot. Ik las de naam. Heel in de verte was er een vage associatie, ik had die naam eerder ergens gelezen. Maar waar? Vanuit een groot aantal boeken, verslagen, documenten en brieven doemden de contouren op van de verschrikkingen die zich daar op Atjeh hadden afgespeeld.

Honderdduizend doden, een half miljoen gewonden, een verwoest land, een stelselmatig afgeperst en gepest volk. Volksuitroeiing onder Nederlandse driekleur. Ik las het pamflet van Wekker, de zeventien artikelen met een voorwoord van de redactie van *De Avondpost* gebundeld in 1907: *Hoe beschaafd Nederland in de twintig-*

ste eeuw vrede en orde schept op Atjeh heette het boekje. De naam Multatuli wordt niet genoemd, en toch: wie dit pamflet leest ontkomt er niet aan om ook te denken aan de schrijver van de *Max Havelaar* en *Brief aan den Koning*. Er klinkt eenzelfde gedrevenheid, eenzelfde woede, eenzelfde doelgerichtheid, eenzelfde roep om het onrecht te stoppen. Multatuli schreef aan zijn vriend Sicco Roorda van Eysinga nog in 1886, een jaar voor zijn dood: ‘Wie over Indië schrijft en mij verzwijgt is een leugenaar.’ Oef.

Maar een leugenaar is Wekker bepaald niet, ook al verzwijgt hij dan de man die zo veel geleden heeft. Beide mannen trouwens verzwegen hun eigen naam. Een vorm van zelfbescherming ongetwijfeld. Voor Wekker zou een leven in Nederlandsch-Indië met zekerheid onmogelijk zijn geworden. De Indische gemeenschap was spijkerhard jegens wie kwaad sprak over wat dan ook in hun archipel. De verzwegen Multatuli, wiens laatste woorden van de *Max Havelaar* luiden: ‘En dat daarginds uw meer dan dertig millioenen onderdanen worden mishandeld en uitgezogen in Uwen naam?’ Wie hoort dan niet de echo van die schrijver in het vlammende betoog van Wekker. Het is dezelfde stem, dezelfde toon, het is Thomson, Van Kol, De Stuers, het is W.A. van Oorschot.

Nachtmerries

Tijdens het inlezen voor mijn roman die nog geen roman was – ik had geen idee hoe de vorm moest zijn, nog geen personages – had ik eigenlijk maar één gedachte: mijn grootvader in de jungle van Atjeh, wat had hij daar gedaan en meegemaakt. Zag hij wat ‘daarginds’ werkelijk gebeurde? Ik herlas zijn dagboek dat hij op Atjeh had bijgehouden. En ineens kwam ik hem tegen: een brief aan W.A. van Oorschot, een goede vriend en mede-officier. Die twee waren bevriend! De man over wie niets te vinden was, vond ik plotseling in het dagboek van mijn grootvader. De roman kreeg op hetzelfde moment zijn vorm, de vele puzzelstukken van mijn research vielen op hun plaats, ik kon ze gevoeglijk opzij leggen, of liever zoveel mogelijk onzichtbaar maken. Een roman gesitueerd in een ver verleden moet niet zondigen tegen historische zekerheden – al is het overigens geen geschiedenisboek, maar een werk van de verbeelding.

Verbeelding: in *Het uur van de olifant* ‘radicaliseert’ W.A., zoals hij door Maxim en diens vrouw Roy wordt genoemd. W.A. was in zijn geschrift nog te keurig geweest, vindt hij in de roman. Hij had opgeroepen om meer soldaten te sturen, hij zag dat het leger op geen enkele manier zo’n groot gebied als Atjeh kon ‘pacificeren’. Pacificeren: een eufemisme voor platbranden. ‘Ik was nog te aardig, ik was te naïef, ik ben inmiddels gaan inzien dat wij er zo snel mogelijk weg moeten. We horen daar niet.’ Het mantra, de woorden van een verdwaalde, het geweten van een oud-officier: we horen daar niet.

Dat is een van de thema’s in de roman. Het inzicht dat Nederland geen enkel recht heeft om ‘daar’ te zijn. ‘Indië’ als een inktzwart hoofdstuk in de Nederlandse

Tweede luitenant
E.G. Gaarlandt. Collectie
Geurt Gaarlandt.

geschiedenis. En daartegenover staat paradoxaal genoeg het heimwee naar dat land, naar een door hen zelfverwoest paradijs. Maxim krijgt nachtmerries, zoekt hulp bij een zenuwarts, heeft een misdaad gezien zonder dat hij ingreep. Toeschouwer bij een ramp, niets doen is ook een misdaad. Het raadsel van heimwee hebben naar een plaats waar zo veel pijn is geleden. W.A. keert terug naar Indië. Nederland is voor hem een onherbergzaam gebied waar hij zich nergens thuis voelt. Maxim blijft, liever heimwee dan Indië. En ook de oorlog blijft, de woorden van Multatuli en van Wekker laten hem niet meer los.

Hoofdschurk

Lazen Maxim en W.A. de *Max Havelaar*? In een aantekening van mijn grootvader staat alleen: 'Max Havelaar gelezen', zonder verder commentaar. Van W.A. van Oorschoot is niet één brief of wat ook bekend. Alleen is er zijn pamflet, de verzameling van zijn scrupuleus bijeengezochte wantoestanden die het KNIL ('Een afkorting als een wurggreep', volgens *Het uur ...*) op zijn geweten heeft. Nergens een spoor van familie, geen enkele aanwijzing hoe hij zijn leven na 1907 heeft ervaren, geen enkele documentatie hoe hij vóór 1907 heeft gedacht. Wat dan overblijft is alleen de verbeelding, de poging om de mogelijke *Werdengang* te beschrijven van de man die het opnam tegen het leger, tegen de regering, tegen de koningin.

Nog altijd is Multatuli een inspiratiebron voor schrijvers, denkers en klokkenluiders. In dit nummer van *Over Multatuli* trekken ze in een bonte stoet voorbij. Lale Gül vertelt over haar door Multatuli geïnspireerde bestseller *Ik ga leven*. Otto de Kat onthult de werkelijkheid achter zijn recente roman *Het uur van de olifant*, waarin hij een vergeten multatuliaanse klokkenluider over Nederlandse oorlogsmisdaden op Atjeh tot leven wekt. Oorlogsmisdaden die tot op heden ‘officieel’ niet zo mogen heten, zoals blijkt uit het artikel ‘Klokkenluiders en doofpotten’ van Jurjen Pen.

Dik van der Meulen belicht de invloed van Multatuli op de schrijver Nescio en Elsbeth Ety laat zien hoe verregaand columnist Hugo Brandt Corstius alias Piet Grijs zich – aangemoedigd door zijn bewonderaars – vereenzelvigde met Eduard Douwes Dekker.

Tekenaar Dick Matena, die ‘Saïdjah en Adinda’ verstripte, vertelt dat hij op jonge leeftijd geraakt werd door het gedicht ‘Ik weet niet waar ik sterven zal’ en Liesje Schreuders recenseert Tom Phijffers boek *Vuur, vuur!*, over een cold case uit de *Max Havelaar*.

Romancier Gustaaf Peek tenslotte ontmaskert Multatuli’s vermeende zelfspot in *Minnebrieven* als eigenliefde en houdt al doende ook een aantal hedendaagse schrijvers (en recensenten) een spiegel voor.

9 789464 550306